

Ковальчук В. А. Творче освітньо-виховне середовище навчального закладу – важлива умова розвитку та самовдосконалення особистості // Креативна педагогіка. – Житомир, 2017. – Вип.12. – 226 с. – С.57-62.

УДК 371.21 (37.013)

В. А. Ковальчук

доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

va_kovalchuk@ukr.net

orcid.org/0000-0002-1231-8708

Творче освітньо-виховне середовище навчального закладу – важлива умова розвитку та самовдосконалення особистості

Ключові слова: освітньо-виховна система, творче освітньо-виховне середовище

Анотація: У статті розглядається проблема сутності та характеристики освітньо-виховного середовища загальноосвітнього закладу. Аналізуються особливості виділення його структурних компонентів, розкриваються значення та роль для розвитку та самовдосконалення особистості в сучасних умовах загальноосвітньої школи. На основі аналізу наукових розробок обґрунтовуються педагогічні умови та вимоги до створення творчого освітньо-виховного середовища школи. Окреслено напрями подальшої роботи у вивченні досліджуваної проблеми.

Постановка проблеми. У суспільстві немає явищ, котрі виникають і розвиваються поза загальним взаємозв'язком і взаємодією соціальних явищ, тобто індетермінованих. Найбільш загальною, а тому найбільш елементарною, універсальною, формою детермінації є причинно-наслідкові зв'язки. Формування особистості відбувається у процесі взаємодії особистості з суспільством, точніше, з тією його частиною, до якої

особистість включена прямо чи опосередковано соціальним середовищем конкретної особи. Необхідно відзначити, що соціальне середовище впливає на формування особистості лише тоді, коли особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна вибрати його для себе орієнтиром власної життєдіяльності. Однак, не засвоївши умов середовища, не ствердивши себе в ньому, неможливо активно впливати на нього. Водночас, засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності. Школа, поряд із сім'єю, є важливим інститутом де відбувається становлення особистості. З огляду на це, актуальною є проблема формування творчого освітньо-виховного середовища школи, в якому б повноцінно й гармонійно формувалася й розвивалася особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. У своїй педагогічній діяльності Ян Амос Коменський наголошував про необхідність так упорядкувати діяльність школи, щоб діти могли навчатися, розвивати свої нахили у різноманітній діяльності (трудовій, художньо-естетичній, ігровій та ін.) і готували себе до дорослого життя. Важливо, як наголошував педагог, щоб у школі існувала певна організованість, тобто «організованим є те, початок і кінець чого настільки пов'язані із всіма проміжними членами, що все взаємне і в цілому сприяє загальній меті. Так як у школі поєднуються: робота, яка потребує виконання, дійові особи, зв'язки, що пов'язують і те, і друге ...» [2, с.132-133]. Ці погляди великого педагога актуальні й у наш час. Хоча він не виділяв як окремий елемент середовище, в якому навчається і виховується дитина, але надавав великого значення духу школи, взаєминам учителів і учнів, атмосфері, яка повинна там існувати.

Гостро й актуально проблема вивчення середовища школи постала на початку XX століття. У 20-ті роки видатні педагоги пояснювали явище соціалізації дитини як «педагогіку середовища» (С. Шацький), «суспільне середовище дитини» (П. Блонський), «відносини з оточуючим середовищем»

(А. Макаренко). Дослідженням проблеми освітньо-виховного середовища на сучасному етапі займаються Л. Буєва, Н. Гонтаровська, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, К. Приходченко, Н. Селиванова, Є. Степанов, В. Ясвин та ін. Ці дослідження здійснюються в контексті аналізу різних аспектів проблеми становлення, функціонування та розвитку освітньо-виховної системи школи.

Мета статті. Висвітлити характеристику творчого освітньо-виховного середовища та розкрити його значення й особливості функціонування в сучасних умовах загальноосвітньої школи

Виклад основного матеріалу. У педагогіці виділяють зовнішнє і внутрішнє середовище. Зовнішнє середовище визначають як множину існуючих поза системою елементів будь-якої природи, що впливають на систему або перебувають під її впливом. Освітньо-виховне середовище у загальному значенні розглядається як сукупність умов різного характеру (природних та створених суб'єктами), у яких розгортається конструктивна взаємодія суб'єктів та явищ соціокультурної дійсності. Н. Гонтаровська зазначає, що освітнє середовище школи є важливим і суттєвим елементом соціуму. Його можна представити також як цілеспрямовано організовану, керовану, багатофункціональну, відкриту педагогічну систему, в межах якої учень усвідомлює себе соціально розвиненою цілісною особистістю [1, с.83].

Основними факторами, що впливають на формування школи як організаційної структури є: технологія; розміри організації; середовище; стратегія діяльності. Сучасний стан функціонування загальноосвітніх закладів характеризується активним пошуком нових стратегій розвитку, які б якнайкраще задовольняли потреби і вимоги сучасного суспільства щодо формування особистості молодого покоління. Одним із напрямків вирішення педагоги вбачають у розробці творчого, розвивального освітньо-виховного середовища. При цьому пріоритетними завданнями педагогічно керованого освітнього середовища Н. Гонтаровська визначає такі, які б забезпечували: індивідуальні, притаманні кожній дитині, способи оптимального розвитку її інтересів, здібностей та особистості загалом, її можливостей у саморозвитку

(самовизначенні та самоорганізації). Доведено, що формування загального освітнього простору для організації активної діяльності, життєтворчості кожної дитини необхідно здійснювати на основі конструктивного середовищного підходу (на основі інтеграції різновікових інститутів соціалізації на період навчання) [1, с. 112].

Аналізу наукових досліджень у цьому напрямі дав можливість зробити висновок, що цей процес повинен визначатися технологічністю, який передбачав би паралельне використання в освітньому середовищі безлічі різноманітних освітніх та виховних технологій з метою реалізації поставленої мети й завдань; розвитком механізмів підтримки духовного, психічного та фізичного здоров'я дітей; практичною усвідомленістю унікальності дитини, її самодостатності з боку всіх учасників навчально-виховного процесу; доступністю й відповідним рівнем можливості отримання учнями якісної освіти за умов варіативності змісту і форм навчання

Освітньо-виховне середовище навчального закладу сприяє формуванню особистісних якостей школярів, життєвої компетентності, досвіду, креативності, відповідальності, способів і стратегії життєдіяльності. Воно сприяє розширенню уявлення дитини про себе та ступінь включення її до соціуму, дає змогу змінити межі взаємозв'язку особистої індивідуальності з її оточенням. Дуже важливо, щоб освітньо-виховна система школи забезпечувала реалізацію особистісного підходу до навчання і виховання кожного учня, уважне ставлення до унікальності і своєрідності кожного учня; забезпечувалася у системі роботи школи організація життєдіяльності учнів як основи навчально-виховного процесу (навчально-виховний процес розглядається як процес життєтворчості учнів відповідно до їх вікових потреб, психофізичних особливостей, сенситивних періодів розвитку кожної дитини); стимуляцію творчої активності кожного учня; гуманізацію міжособистісних стосунків; інтеграцію в соціокультурне середовище.

Особливо важливого значення середовища в організації навчально-виховного процесу школи надавав А.С. Макаренко. Він виділяв головним завданням педагога в процесі соціалізації підростаючого покоління врахування системи діючих соціальних факторів і забезпечення педагогічно доцільної організації відношень у взаємодії вихованця з середовищем. Він визначав школу як важливий соціалізуючий чинник розвитку дитини, який повинен узгоджуватись з іншими.

Януш Корчак у праці «Як любити дитину» виділяє й характеризує різні типи освітньо-виховного середовища: догматичне, безтурботне, кар'єрне і творче [3, с. 112]. На думку педагога, догматичне середовище характеризується тим, що дитина у таких умовах ставиться у позицію пригнічення власної волі, ігнорування ініціативи і активності, сліпої підпорядкованості вимогам батьків, учителів, узагалі старших. Основним принципом поведінки – наказ педагога, вихователя є вищим законом і виконуватися без найменших міркувань. Такий тип відносин сприяє розвитку пасивності і залежності дитини. Безтурботне середовище характеризується тим, що формує відносно незалежну, але пасивну особистість. Безтурботний тип виховного середовища складається в таких школах, коли доброзичливе, щиросердне ставлення до учнів не підкріплюється відповідною вимогливістю; коли перед школярами не ставляться важкі задачі і не вимальовуються нові перспективи, не стимулюється необхідна для їх особистісного розвитку акумуляція духовних, інтелектуальних і фізичних сил. Такі умови сприяють вільному розвитку, але зумовлюють пасивну життєву позицію дитини. Відповідно кар'єрне середовище характеризується тим, що формується атмосфера суперництва, вислужування, формується завзятість школярів, але її поява зумовлена холодним розрахунком, а не духовними потребами. Як вказував видатний педагог, у таких умовах дітей не люблять і не виховують, а їх тільки оцінюють. Творче середовище характеризується тим, що в ньому відбувається саморозвиток вільної й активної особистості. Тільки таке освітньо-виховне середовище може

функціонувати як середовище різностороннього розвитку активної дитини, розвитку обдарованості.

Видатний педагог В.О. Сухомлинський також відзначав важливість створення комфортного і творчого освітньо-виховного середовища школи, яке б сприяло саморозвитку та вдосконаленню особистості школяра. У своїх працях педагог зазначав про важливість роботи педагогічного колективу в цьому напрямку. Аналізуючи досвід роботи Павлиської школи, з позицій сьогоденної педагогічної науки, можна говорити про те, що відомий педагог реалізував на практиці модель школи як освітнього, виховуючого соціально-культурного центру в сільській громаді.

Розглядаючи середовище як структурний об'єкт, що характеризує певний вид освітньо-виховної системи школи, можна виділити такі його характеристики як складність (кількість складових, що впливають на функціонування організації та інтенсивність взаємодії між ними), динамічність (кількість змін середовища в одиницю часу та подібністю змін), невизначеність середовища (кількість інформації про компоненти та зміни в середовищі, її якість та визначеність). Отже, кожній освітньо-виховній системі відповідає відповідне освітньо-виховне середовище. Його характер і унікальність визначаються особливостями структурних компонентів.

На основі узагальнення досліджень різних типів освітньо-виховного середовища виділено такі структурні компоненти: *просторово-семантичний* – це предметна організація життєвого простору школярів (дизайн інтер'єру школи, класних кімнат, символи школи, настінна інформація тощо); *змістово-методичний* – концепції навчання, виховання, навчальні програми, плани, підручники, посібники, методичні рекомендації тощо; *комунікативно-організаційний* – стиль спілкування, організаційні форми і методи (урочна і позаурочна діяльність, учнівські дослідницькі співтовариства, органи шкільного самоврядування, батьківський комітет тощо). Виділення складових сприяє більш глибокому їх вивченню та розробці необхідних педагогічних технологій розв'язання складних проблем розвитку особистості

і шкільного колективу в цілому. Спрямованість педагогічної діяльності на розв'язання цих завдань повинна носити творчий характер.

Творче освітньо-виховне середовище є відносно цілісною частиною реальної взаємодії педагогів, батьків, учнів, соціуму, яка виражає спільний творчий пошук шляхів нівелювання дії негативних чинників розвитку школяра, оптимізації його зростання як носія кращого духовного досвіду людства. Основними завданнями при цьому є надання допомоги учню набутти життєво необхідних знань та вмінь: приймати рішення, застосовувати нові сучасні інформаційні технології, бути мобільним, здатним успішно адаптуватися до складних постійно змінюючих умов реального світу.

Як зазначає Н. Гонтаровська, при формуванні творчого освітнього середовища необхідно враховувати сукупність педагогічних умов, а саме:

- забезпечення акмеготовності педагогів до створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра;
- посилення суб'єктності школяра у процесі його особистісного розвитку шляхом суб'єкт-суб'єктної взаємодії між педагогом і учнем;
- урахування типової своєрідності освітнього середовища (навчальне, позаурочне, позашкільне освітнє середовище);
- діяльнісно-комунікативне наповнення освітнього середовища та педагогічний супровід діяльності школярів на основі універсальної моделі;
- цілеспрямована організація просторово-предметного поля освітнього середовища;
- встановлення закладами освіти соціально-педагогічного партнерства з усіма зацікавленими у вихованні підростаючого покоління фізичними та юридичними особами (інститутами) [1, с.83].

Варто відмітити науковий доробок у цьому напрямку К. Приходченко. Вона розробила основні параметри творчого освітньо-виховного середовища школи: принцип колективного характеротворення; позитивна емоційна насиченість; толерантність та безцінність, рольова не регламентованість, децентрованість, наявність креативних зв'язків; спрямованість на

перебування в процесі (тут і тепер); проблемність та образно-інформаційна збагаченість; метакогнітивність; критичність; інтегративна діяльність; груповий характер використання [4, с.108]. Доводиться положення про необхідність розробки та впровадження моделі творчо-виховного середовища, яке є структуроутворюючим компонентом змісту навчально-виховного процесу навчального закладу. Ми підтримуємо позицію автора, що вирішення важливого завдання формування готовності учня здійснювати позитивну перетворювальну діяльність має здійснюватися через зміну освітнього вектору в напрямку формування готовності й здатності безперервно набувати та оновлювати власний досвід, формування учнів як творчих особистостей з індивідуальною життєвою позицією, як суб'єктів сталого розвитку самого себе.

На основі аналізу наукових досліджень даної проблеми нами виділено основні вимоги створення творчого освітньо-виховного середовища. Серед основних виділено: психологізацію освітнього простору як здатність враховувати у комплексі всі зовнішні й внутрішні впливи на дитину, нейтралізуючи негативні з них та посилюючи позитивні; залучення дітей до розв'язання суспільно значущих і особистісних життєвих проблем, спонукання їх до самостійного розв'язання власних життєвих проблем у нестабільному суспільстві; формування досвіду громадянської поведінки, розвитку творчого потенціалу всіх суб'єктів навчально-виховного процесу; забезпечення педагогічного захисту й підтримки школярів у розв'язанні життєвих проблем та в індивідуальному саморозвитку, забезпечення їхньої особистісної недоторканності та безпеки. Вважаємо, що реалізація виокремлених вимог неможлива без підвищення рівня педагогічної культури вчителів і вихователів, невід'ємними особливостями якої є людяність, інтелігентність, толерантність, розуміння, здатність до конструктивної взаємодії.

Висновки. Дослідження освітньо-виховних середовища потребує подальшої розробки й обґрунтування, однак напрацьований науково-

методичний досвід здатний істотно розширити можливості педагога, педагогічного колективу в пізнанні й управлінні, оптимізації та перетворенні своєї професійної сфери, допоможе знайти оптимальний варіант вирішення практичних проблем. Таким чином, перспективними напрямками дослідження даної проблеми є розробка технологій створення й формування творчого освітньо-виховного середовища школи, дослідження впливу різного спектру чинників на процес оптимізації освітньо-виховного середовища, а також розробка варіативних моделей освітньо-виховних систем загальноосвітніх шкіл з врахуванням специфіки творчого освітньо-виховного середовища тощо.

Література

1. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини : [монографія] / Н. Б. Гонтаровська. – Дніпропетровськ : Дніпро-VAL, 2010. – 623 с.
2. Коменский Я. А. Законы хорошо устроенной школы. Избранные педагогические сочинения в 4-х томах. – М., 1982. – Т.2. – 148 с.
3. Корчак Януш. Як любити дитину [Текст] / Януш Корчак, [пер. з пол. Олени Замойської]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 206 с.
4. Приходченко К. І. Педагогічні основи формування творчого середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Катерина Іллівна Приходченко. – Донецьк, 2008. – 611 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hontarovs'ka N. B. Osvitnye seredovyshche yak faktor rozvytku osobystosti dytyny : [monohrafiya] / N. B. Hontarovs'ka. – Dnipropetrovs'k : Dnipro-VAL, 2010. – 623 s.
2. Komenskyu Ya. A. Zakony khorosho ustroennoy shkoly. Yzbrannyye pedahohycheskye sochynenyuya v 4-kh tomakh. – M., 1982. – T.2. – 148 s.

3. Korchak Yanush. Yak lyubyty dytynu [Tekst] / Yanush Korchak, [per. z pol. Oleny Zamoys'koyi]. – Kharkiv : Klub simeynoho dozvillya, 2016. – 206 s.

4. Prykhodchenko K. I. Pedahohichni osnovy formuvannya tvorchoho seredovyshcha v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh humanitarnoho profilu.) : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.07 / Kateryna Illivna Prykhodchenko. – Donets'k, 2008. – 611 s.

The creative and educational environment of educational institution as an indispensable condition of personal development and self-improvement

Kovalchuk V.A., Associate Professor of Pedagogics department, Zhytomyr Ivan Franko State University

Keywords: educational system, educational institution, creative and educational environment

Annotation: The problem of the nature and characteristics of educational environment in the modern comprehensive secondary schools' educational system. The features of the structural components of educational environment as well as its role in the personal development and self-identity in modern comprehensive secondary schools are revealed. Based on the analysis of scientific developments pedagogical conditions and requirements for the establishment of the creative educational environment in schools are substantiated. Furthermore, the paper outlines directions for further scientific investigation of the presented problem.

Творческая образовательно-воспитательная среда учебного заведения – важное условие развития и самоусовершенствования личности

Ковальчук В.А., доктор педагогических наук Житомирского государственного университета имени Ивана Франко.

Ключевые слова: образовательно-воспитательная система, творческая образовательно-воспитательная среда.

Аннотация: В статье рассматривается проблема сущности и характеристики образовательно-воспитательной среды общеобразовательного учреждения. Анализируются особенности выделения его структурных компонентов, раскрываются значение и роль для развития и самосовершенствования личности в современных условиях общеобразовательной школы. На основе анализа научных разработок обосновываются педагогические условия и требования к созданию творческого образовательно-воспитательной среды школы. Определены направления дальнейшей работы в изучении исследуемой проблемы.